

ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕМОЦІЙНИХ НАВИЧОК У ДІТЕЙ ТА ПІДЛІТКІВ ІЗ ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

І. Мінакова

Сучасна школа відійшла від традиційної моделі, натомість Концепція «Нова українська школа» декларує важливість розвитку умінь застосовувати знання в різних ситуаціях. Отже, йдеться про компетентісно орієнтовані знання, адже знання та вміння «взаємопов'язані з ціннісними орієнтирами учня, формують його життєві компетентності, потрібні для успішної самореалізації у житті, навчанні та праці» [1, с. 10]. Школа має стати простором для всебічного розвитку особистості, а учні – опановувати широкий спектр життєвих навичок, зокрема критичного мислення, комунікації, співпраці та розвивати креативність й емоційний інтелект. Означене набуває особливої актуальності для дітей з ООП, які, з різних причин, можуть бути соціально ізольованими чи відчувати себе такими. Цілком слушно О. Черкасова зауважує на тому, що «формування позитивних соціальних зв'язків, соціальних та емоційних компетентностей та вміння співпрацювати є ключовими факторами успішної інтеграції таких дітей у суспільство. Розвиток соціальних навичок є невід'ємною частиною інклюзивної освіти, що допомагає подолати соціальну ізоляцію та сприяє формуванню важливих життєвих навичок, необхідних для успішної адаптації в суспільстві» [3, с. 71]. Попри принципи інклюзивної освіти, які визначені законодавством та міжнародними конвенціями, інклюзивна освіта не завжди забезпечує повною мірою ефективну соціальну інтеграцію та навчання дітей з ООП. Останні можуть мати складнощі в розвитку цих навичок, тому важливо надавати їм підтримку та сприяти їхньому розвитку.

Суголосні з думкою А. Любащенко, Л. Руденко, Г. Дьоміної про те, що «застосування соціально-емоційного навчання дозволяє дітям з особливими потребами легше інтегруватися в соціум, розвивати власний потенціал та ефективно взаємодіяти з іншими людьми» [2, с. 1063]. Важливою є також позиція авторок стосовно того, що соціально-емоційне навчання сприяє особистісному розвитку й позитивно впливає на відносини в командах, сім'ї, інституціях

і суспільстві в цілому, сприяє їхньому оздоровленню та збереженню гармонії під час взаємодії.

Результати аналізу міжнародного досвіду щодо формування соціально-емоційних навичок у дітей з ООП доводять, що цьому питанню приділяється достатня увага. Так, компанія Ages & Stages Questionnaires (ASQ) (США) розробила систему моніторингу соціально-емоційної поведінки дітей. Система забезпечує надійний, точний скринінг розвитку та соціально-емоційного стану дітей від народження. У результаті дослідження визначено сім ключових соціально-емоційних сфер, які знадобляться дітям для навчання у школі й упродовж життя, а саме: саморегуляція, поступливість, адаптація, функціонування, автономія, вплив, соціальна комунікація та взаємодія з людьми [4].

Програму Healthier Together (Здоровіші разом) розроблено службою охорони здоров'я Альберти (провінція Канади). В основі програми – ідея розвитку соціальних емоційних навичок дітей від раннього віку. Вони набувають у формальній (заняття у школі / садку) і неформальній освіті повсякденний досвід життя вдома та у громаді. Пропонується декілька практичних способів поліпшення соціально-емоційних навичок дитини: поширювати соціально-емоційний словниковий запас, зосереджувати на сильних сторонах дитини; давати їй доручення; використовувати ігри; допомагати працювати над досягненням цілей; навчати справлятися зі стресом; вчити розв'язувати проблеми [6].

Спільно з Міністерством праці та соціальної політики ЮНІСЕФ та Уряду Великої Британії підтримується програма запровадження розвитку соціальних та емоційних навичок у закладі дошкільної освіти. Перші дитячі садки, які започаткували цю програму в країні, показали, що завдяки грі, вправам і розповіданням історій діти можуть ліпше виражати власні почуття, вони краще ладнають, виявляють співчуття до інших у групі, більше піклуються про навколишнє середовище та почуваються щасливішими. Програма, яка спочатку пілотувалась у вибраних дитячих садках, за підтримки вчителів сьогодні поширюється по всій країні [5].

Міжнародний досвід щодо формування соціально-емоційних навичок (далі по тексті – СЕН) у дітей і підлітків з ООП систематизовано в таблиці (табл. 1).

Таблиця 1

**Міжнародний досвід щодо формування соціально-емоційних навичок
у дітей та підлітків з особливими освітніми потребами**

Назва моделі / програми	Автори / країна	Характерні ознаки	Позиції досвіду (цінність для України)
SEL Framework (Social Emotional Learning)	CASEL, США	П'ять компетентностей: самосвідомість, саморегуляція, соціальна обізнаність, навички взаємодії, відповідальне прийняття рішень	Універсальний підхід, адаптований для учнів з ООП; упроваджується в інклюзивних класах; є валідовані інструменти оцінювання
Circle of Friends	Whitaker et al., Велика Британія	Методика соціального включення; створення кола підтримки навколо дитини з ООП	Підвищення емоційної безпеки, розвиток позитивної самооцінки та соціальних зв'язків
Zones of Regulation	Leah Kuypers, США	Навчання розпізнаванню та регуляції емоцій за допомогою кольорових зон	Доступна візуалізація для дітей з аутизмом і труднощами комунікації; можливість індивідуалізації
Incredible Years	Carolyn Webster-Stratton, США / міжнародне визнання	Розвиток емоційної компетентності, навичок вирішення конфліктів, підтримка батьків	Позитивна поведінкова підтримка в інклюзивному середовищі; ефективність доведено в роботі з дітьми із синдромом дефіциту уваги, гіперактивності (СДУГ), розумовими розладами (РР)
Friends for Life	Paula Barrett, Австралія	Когнітивно-поведінковий підхід до розвитку емоційної стійкості та подолання тривожності	Визнана ВООЗ програма; можлива адаптація до різних вікових груп і культурних контекстів; підтримка психічного здоров'я
Second Step Program	Committee for Children, США	Програма SEL для різних рівнів освіти містить адаптації для учнів з ООП	Висока ефективність у зменшенні агресивної поведінки; інтегрування в навчальний процес; наявні цифрові ресурси
PATHS (Promoting Alternative Thinking Strategies)	Greenberg et al., США / Канада	Систематичне навчання соціально-емоційним навичкам під час структурованих уроків	Довготривалий вплив на розвиток емоційного інтелекту; можлива адаптація під інклюзивні класи; схвалена для дітей з розладом аутистичного спектру (далі по тексті – РАС)

У цьому аспекті зусилля педагогів мають бути спрямовані на створення відкритого, довірливого та мотиваційного середовища та застосування індивідуального підходу. В інклюзивному середовищі вони мають визначити найбільш адекватну систему організації процесу навчання, знайти для кожної дитини, незалежно від її особливостей психофізичного розвитку, найоптимальніші, доступні, цікаві методи, прийоми і форми роботи. Саме тому звертаємо увагу на завдання, які сприятимуть формуванню соціально-емоційних навичок, а саме:

- формування комунікативних умінь, розвиток творчих здібностей і соціальної адаптації;
- створення сприятливих умов для становлення соціально-емоційних компетентностей;
- виховання потреби у спілкуванні з однолітками;
- спонукання до ініціювання контактів.

Важливою є підтримка спеціалістів – педагогів-дефектологів, психологів, логопедів, яка дозволить отримувати конкретні поради та супровід для розвитку кожного учня. Край важливо створити таке інклюзивне освітнє середовище, у якому кожен учень / учениця з особливими потребами відчуватиме себе прийнятим, що надалі буде сприяти розвитку позитивних відносин і соціально-емоційних навичок. Серед таких технологій, на нашу думку, найбільш ефективними є педагогічні інноваційні інтерактивні технології, види навчання та діяльності (табл. 2).

Таблиця 2

**Педагогічні інноваційні інтерактивні технології, види навчання та діяльності,
які сприятимуть розвитку соціально-емоційних навичок**

№ з/п	Назва технології	Особливості в контексті теми дослідження
1	2	3
Технології		
1	Кооперативне навчання	спільна робота в малих групах або командах для досягнення спільної мети чи виконання конкретного завдання
2	Технологія «Метод проєктів»	отримання глибших знань завдяки активному дослідженню викликів і проблем реального світу
3	Проблемне навчання (дидактична технологія)	вирішення завдань за обмежений час, що стимулює застосовувати навички критичного мислення
4	Арттехнології, зокрема арттерапія	цілеспрямоване використання мистецтва як засобу психотерапевтичного та психокорекційного впливу на особистість

Закінчення табл. 2

1	2	3
Види навчання		
1	Тренінгове навчання	спеціально організований процес, спрямований на розвиток конкретних навичок, вмінь, знань або компетентностей
2	Когнітивне навчання	набуття й застосування знань і навичок за допомогою розумових процесів, як-от сприйняття, увага, пам'ять, а також під час вирішення проблем
Види діяльності		
1	Індивідуальна та групова рефлексія	аналізування власних дій, думок і почуттів

Цінним є вітчизняний практичний досвід роботи педагогічних працівників з формування соціально-емоційних навичок дітей і підлітків з ООП в умовах воєнного стану. Акцентуємо увагу саме на діяльність у прифронтових зонах (табл. 3).

Таблиця 3

Основні складники вітчизняного практичного досвіду роботи педагогічних працівників з питань формування соціально-емоційних навичок дітей і підлітків з ООП в умовах війни

Назва	Формат	Сутність практичного досвіду
1	2	3
Емпатійні кола в підземній школі (Харківська область)	Щотижневі групові зустрічі для дітей з інтелектуальними порушеннями	Запровадження «емпатійних кіл» в укритті: учні завдяки малюнкам, міміці, піктограмам виражали власний емоційний стан; використання адаптованих історій з емоційними героями («Казкотерапія в сховищі»); пропонування доступного інструментарію для інклюзивного класу в екстремальних умовах
«Щоденник сил і почуттів» у дистанційному класі (Запорізька область)	Онлайн-інструмент Google Form + емоційні стікери	Щоденна підтримка дітей з ООП завдяки індивідуальним відеозустрічам із педагогом, обранню стікерів, що відповідали їхньому настрою, і додавання короткого коментаря або смайлу; аналізування вчителем емоційного фону класу та коригування завдань
Артпрактики у комбінованій групі із дітьми з аутизмом (Дніпропетровська область)	Щоденні заняття в ресурсній кімнаті укриття	Навчання дітей ідентифікації та опису власних почуттів за допомогою технік «Малюємо емоцію», «Пластлінова історія», «Кольорове дихання» із додаванням вправ з релаксації (м'яка йога, дихальні вправи в колі). Підвищення рівня толерантної взаємодії між дітьми з ООП та їхніми однолітками

Закінчення табл. 3

1	2	3
«Тихий простір» у підземній школі (Харківська область)	Створення «тихої зони» в укритті для дітей з аутизмом та порушеннями сенсорної інтеграції	Створення простору, який містив візуальні розклади, емоційні картки, сенсорні коробки; використання «Zones of Regulation», індивідуальних емоційних щоденників, методика «емоційного термометра»
Інтерактивні «кола підтримки» у мобільній школі (Донецька область)	Організація щотижневих «кіл підтримки» для учнів з ООП у модульній школі, у якій старші діти допомагали молодшим висловлювати емоції за допомогою символів та історій	Використання елементів «Circle of Friends», методу «соціальних історій», пісочної терапії, техніки невербального зворотного зв'язку
Онлайн-платформа «Говори з серцем» (Запорізька область)	Створення онлайн-групи для щоденних емоційних вправ для дітей з ООП (інтелектуальні порушення, ДЦП), евакуйованих із прифронтової зони	Запровадження візуальних рутинних вправ («Що я відчуваю?», «Сонце радості»), емоційного театру (рух + міміка), залучення батьків

Для використання в роботі рекомендуємо скористатися укладеним кафедрою реабілітаційної педагогіки та здорового способу життя науково-методичним дайджестом і матеріалами обласного дистанційного семінару.

Науково-методичний дайджест
«Освіта на здоров'я»
(№ 02, 2025 р.)



Семінар (22.04.2025). Онлайн-дайджест «Соціалізація дітей закладів дошкільної освіти компенсуючого типу»



Зауважимо, що вплив на формування соціально-емоційних навичок дітей та підлітків з ООП залежить від нозологічної групи. Наведемо систематизацію такого впливу СЕН на дітей із різними нозологіями.

Діти і підлітки з розладами спектра аутизму (РСА)

Основні труднощі: порушення соціальної взаємодії, емоційної чутливості, розуміння невербальних сигналів.

Вплив СЕН: – поліпшення навичок ідентифікації та регуляції емоцій;

- розвиток емпатії завдяки структурованим вправам;
- формування навичок соціального спілкування (під час рольових ігор, візуальних сценаріїв);
- зменшення рівня тривожності й агресії.

Діти і підлітки з інтелектуальними порушеннями

Основні труднощі: уповільнений розвиток пізнавальних, мовленнєвих і соціальних навичок.

Вплив СЕН: – поліпшення самоусвідомлення та саморегуляції;

- розвиток простих моделей взаємодії (дружба, прохання, відмова);
- підвищення самооцінки;
- зміцнення стосунків у групі, відчуття належності.

Діти і підлітки з порушеннями слуху

Основні труднощі: бар'єри в комунікації, труднощі з розумінням емоцій в оточуючих.

Вплив СЕН: – розвиток невербальної експресії та емоційної грамотності;

- формування довіри до інших у спільній діяльності;
- поліпшення взаєморозуміння завдяки використанню жестової мови, піктограм, візуальних підказок;
- формування навичок вирішення конфліктів.

Діти і підлітки з порушеннями зору

Основні труднощі: обмежений доступ до візуальної інформації, труднощі з орієнтацією в соціальних ситуаціях.

Вплив СЕН: – розвиток слухової чутливості до емоцій;

- зміцнення почуття безпеки за допомогою сталих правил взаємодії;
- полегшення інтеграції в колектив завдяки тактильним і словесним вправам;
- розвиток емпатії під час групових занять.

Діти і підлітки з мовленнєвими порушеннями

Основні труднощі: вираження емоцій та взаєморозуміння.

Вплив СЕН: – розвиток альтернативних способів емоційного вираження (жести, міміки, піктограми);

- зменшення фрустрації у спілкуванні;
- поліпшення комунікативної компетентності;
- стимулювання участі у групових обговореннях.

Діти і підлітки з порушеннями опорно-рухового апарату

Основні труднощі: обмежена рухливість, ризик соціальної ізоляції.

Вплив СЕН: – зниження тривожності та почуття відчуження;

- розвиток партнерства і взаємопідтримки у групі;
- підвищення мотивації до взаємодії;
- поліпшення емоційної стійкості за допомогою позитивного підкріплення.

Діти і підлітки з гіперактивністю та синдромом дефіциту уваги (СДУГ)

Основні труднощі: імпульсивність, емоційна нестабільність, порушення уваги.

Вплив СЕН: – розвиток самоконтролю та навичок гальмування реакцій;

- поліпшення навичок емоційної регуляції (за допомогою техніки майндфулнес, дихальних вправ);
- зменшення конфліктності в колективі;
- формування структурованої поведінки.

Звертаємо увагу на те, що для формування СЕН у дітей з ООП сам педагог має володіти особистими ресурсами, напрацьовувати власні стратегії накопичення емоційного ресурсу з акцентом на власному «внутрішньому просторі», зокрема: інтереси, хобі тощо; соціальні зв'язки (сім'я, друзі, колеги, наставництво); вміння поступово знижувати рівень напруги після складного або інтенсивного періоду; самотурбота (внутрішній голос підтримки, розуміння власних потреб і встановлення меж).

Отже, формування СЕН у дітей і підлітків з ООП в умовах сьогодення набуває нового змісту з урахуванням міжнародного досвіду, підсилюється прикладами напрацювань українських педагогів в умовах війни (особливо у прифронтовій зоні).

Таким чином, зазначене вище спрямовано на досягнення найважливішого результату для дітей і підлітків – збереження емоційного

контакту, стабілізацію поведінки, підвищення самооцінки у дітей, поліпшення якості шкільного життя (менше конфліктів, більше підтримки); формування безпечного та підтримувального середовища; зростання академічної мотивації; підготовка до самостійного життя та включення в соціум.

Отже, враховуючи вищенаведене, рекомендуємо такі напрями роботи керівникам закладів освіти, методичним службам усіх рівнів:

Проаналізувати міжнародний та вітчизняний досвід роботи із формування соціально-емоційних навичок у дітей з особливими освітніми потребами.

Розглянути практичний досвід роботи педагогів, які працюють з дітьми з ООП.

Спланувати заходи із розвитку професійної компетентності педагогів, які працюють в інклюзивному просторі (проходження курсів підвищення кваліфікації, участь у конкурсах фахової майстерності, науково-практичних конференціях, фестивалях, виставках, навчальних семінарах, тренінгах тощо).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Нова українська школа: концептуальні засади реформування середньої школи. 2016. 134 с. URL: <https://surl.li/xiruse> (дата звернення: 03.06.2025).
2. Любащенко А. А., Руденко Л. М., Дьоміна Г. А. Розвиток соціально-емоційних навичок у дітей з особливими потребами через інклюзивну освіту. Вісник науки та освіти. 2024. № 1 (19). С. 1058–1070. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php//view/8936/8983vno/article> (дата звернення: 03.06.2025).
3. Черкасова О. В. Особливості розвитку соціально-емоційних навичок у дітей з особливими освітніми потребами. Інноваційна педагогіка, 2024. № 78. Том. 2. С. 69–72. URL: <https://surl.li/lnmocu> (дата звернення: 03.06.2025).
4. Areas of Social-Emotional Development: What They Are and How to Support Them. URL: <https://u.to/sbxRIg> (дата звернення: 03.06.2025).
5. Learning Social and Emotional Skills in Pre-School Building foundations for the future. URL: <https://surli.cc/hlukpf> (дата звернення: 03.06.2025).
6. 10 ways to build your child's social emotional skills. URL: <https://surl.li/hcgqxs> (дата звернення: 03.06.2025).